

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ
ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

D.2918

Арашан гуманитардык
институтунун
ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ



Araşan Sosyal Bilimler
Enstitüsü
İLMÎ DERGİSİ

11-12

БИШКЕК / BİŞKEK - 2011

ИМАМ САРАХСИЙДИН ӨМҮР ТАРЖЫМАЛЫ ЖАНА ЭМГЕКТЕРИ

Yrd. Doç. Dr. Adnan Memduhoglu*

АННОТАЦИЯ

Ислам дининин башкы булагы болгон Курани Карим жана сүннөттүн негизинде кутман сахабалардан бизге дейре ишенимдүү таризде жетип келген илимий мурастарыбыздын кадырына жетип, сактоо, барктоо эстүү мусулман болуунун зарылдыгы. Мына ошондуктан, азыркы мусулмандардын мурунку аалымдарыбыздан калган илимий, маданий мурастарыбыздан кабардар болуусу, аны үйрөнүүсү жана андан пайдалануусу абзел. Анткени, мындай иш-аракеттер жаңы бийиктерди багынтуунун башкы өбөлгөсү. Мына ушул өңүттөн алганда Имам Сарахсий Ислам фыкыхы жаатында жазган/жаздырган бараандуу эмгектери менен илимий коомчулукка жогорку даражада өз таасирин берген. Маселен, анын «ал-Мабсут» аттуу эмгеги – Ханафий мазхабы тарабынан кабылданган доктринанын негизделиши менен тастыкталышында, ошону менен бирге башка көз караштар тууралуу да анализ жүргүзгөн көлөмдүү жана бараандуу эмгек. Ошентсе да, анализ жүргүзүүгө табиятынан жөндөмдүү болгон Имам Сарахсий башка көз караштарды алганда алардын далилдери менен аргументтерин берген эмес, бирок өз мазхабынын далилдерин, аргументтерин берген. Баарыбызга маалым болгондой Кыргызстанда, ошону эле Орто Азияда Ханафий мазхабы кеңири жайылган. Ал эми бул мазхаптын көрүнүктүү фыкых аалымдары тууралуу аткарылган илимий эмгектер, изилдөөлөр болсо аябай аз. Бул макалада жетиштүү даражада илимий изилдөөлөр менен эмгектер аткарылбаган Имам Сарахсийдин өмүр таржымалы жана анын эмгектери тууралуу сөз болот.

Түйүндүү Сөздөр: Ислам (дини), фыкых, Ханафий мазхабы, Имам Сарахсий, «ал-Мабсут».

ABSTRACT

The necessity to keep the main sources of our faith to Koran and Sunny is a scientific legacy, which reached till this times of Prohpet is the quality of conscious Muslims. For it, modern Muslims, for reaching the scientifically and cultural heritage, which were told us by Muslim scientist from the past. That's why Imam Serahsi's labour, which were written in field Islamic right main influences are forbidden impossible don't to notice. For example his labour Al-Mebsut is learning which was taken by course of Hanefi as it known the course of Hanefi is very widespread course in Middle Asia and in particular in Kyrgyzstan. The scientific labours of right this course submits in this area not enough. So there are the speech about life and creative work one of the great scholar of right Seraksy.

Key Words: Islamic Law, Fiqh, Hanafi Doctrine, Imam Serahsi, el-Mebsut

* Ош МУ Арашан гуманитардык институтунун теология факультетинин окутуучусу, Бишкек – Кыргызстан. (Oş Devlet Üniversitesi Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi Misafir Öğretim Üyesi, Bişkek-Kırgızistan), amemduhoglu@yuu.edu.tr

АННОТАЦИЯ

Необходимость придерживаться основных источников нашей веры, Корана и Сунны; являющихся научным наследием, дошедшим до наших дней со времен сподвижников Пророка, есть качество сознательного мусульманина. Для этого, современные мусульмане, чтобы достичь новых научных горизонтов, должны пользоваться научно-культурным наследием, переданным нам улемами прошлого. В этой связи, труды Имама Серахси, написанные в области Исламского права, оказали важное влияние, которое нельзя игнорировать. Например, его труд аль-Мубсит, является доктриной принятой течением Ханафия. Как известно, течение Ханафия, очень распространенное течение на территории Средней Азии, и в частности на территории Кыргызстана. Научные труды улемов права данного течения, представлены на данной территории в очень ограниченном количестве. Так вот, в данной статье, речь пойдет, о жизни и творчестве одного из ведущих ученых права, коим является Серахси.

Ключевые слова: Ислам, право, течения Ханафия, Имам Серахс, аль-Мубсит.

ÖZET

Dinimizin aslı kaynakları olan Kur'an ve Sünnet ekseninde; sahabeden günümüze kadar sağlam bir şekilde bizlere intikal etmiş olan ilmi mirasımıza sahip çıkmak şuurlu bir Müslüman olmanın gereğidir. Bu amaç doğrultusunda günümüz Müslümanlarının, geçmişte yaşamış âlimlerimizden bizlere intikal etmiş olan ilmi ve kültürel mirasımızı bilen ve ondan yararlanarak yeni ilmi ufuklar açabilen insanlar olması kaçınılmazdır. Bu açıdan bakıldığında İmam Serahsi, İslam fıkıhı sahasında yazdığı/yazdırıldığı eserlerle ilim camiasında göz ardı edilemeyecek derecede önemli tesirlerde bulunmuştur. Örneğin Onun el-Mebût adlı eseri, Hanefi mezhebinin kabul edilmiş olan doktrininin tesisi ve diğer görüşler hakkında tahlil yapan hacimli bir eserdir. Ancak tahlilî bir ruha sahip olan Serahsi, başkalarının görüşlerini alırken, onların delillerini zikretmemiş, sadece Hanefi mezhebinin delillerini belirtmiştir. Bilindiği gibi başta Kırgızistan olmak üzere Orta Asya'da Hanefi mezhebi oldukça yaygın bir mezheptir. Bu mezhebin ileri gelen fıkıh âlimleri hakkında yapılan bilimsel çalışmalar ise oldukça sınırlı sayıdadır. İşbu makalede, İslam hukuk tarihinde önemli bir isim olan Serahsi'nin hayatı ve eserleri konu edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Fıkıh, Hanefi Mezhebi, İmam Serahsi, el-Mebût

КИРИШҮҮ

Ислам дининин башкы булагы болгон Кураани Карим жана сүннөттүн негизинде кутман сахабалардан бизге дейре ишенимдүү таризде жетип келген илимий мурастарыбыздын кадырына жетип, сактоо, барктоо эстүү мусулман болуунун зарылдыгы. Мына ошондуктан, азыркы мусулмандардын мурунку аалымдарыбыздан калган илимий, маданий мурастарыбыздан кабардар болуусу, аны үйрөнүүсү жана андан пайдалануусу абзел. Анткени, мындай иш-аракеттер жаңы бийиктерди багынтуунун башкы өбөлгөсү.

Абакка түшүп, камакка алынганга дейре ар кайсы илим борборлорунда терең илим алууга болгон ашыктыгы менен тынбай эмгектенүүсү аркылуу өз жашоосун маңыздуу жана өрнөктүү даражага жеткире алган Имам Сарахсий өзүнүн илиминин терең, көз карашы кенен, мыкты жөндөмдүүлүккө ээ болгон. Анткени, анын жазган/жаздырган бараандуу эмгектери менен илимий коомчулукка жогорку даражада өз таасирин бере алган. Фыхкы (Ислам укугу) жана усул (Ислам укугунун методологиясы) жаатындагы жөндөмдүүлүгү менен эзэндүүлүгү аалымдар тарабынан жогору бааланган Имам Сарахсий өз учурунда чоң таасир бергени сыңары кийинки

доорлордо да анын көз караштары жогору бааланып, пикирлери булак катары эсептелген улуу аалым болгон.

Имам Сарахсийдин «ал-Мабсут» аттуу эмгеги – Ханафий мазхабы тарабынан кабылданган доктринанын негизделиши менен тастыкталышында, ошону менен бирге башка көз караштар тууралуу да анализ жүргүзгөн көлөмдүү да, бараандуу да эмгек. Ошентсе да, анализ жүргүзүүгө табиятынан жөндөмдүү болгон Имам Сарахсий башка көз караштарды алганда алардын далилдери менен аргументтерин берген эмес, бирок өз мазхабынын далилдерин, аргументтерин берген.

Баарыбызга маалым болгондой, Кыргызстанда, ошого эле Орто Азияда Ханафий мазхабы кеңири жайылган. Ал эми бул мазхаптын көрүнүктүү фыхкы аалымдары тууралуу аткарылган илимий эмгектер, изилдөөлөр болсо аябай аз.

Учурбузда укук тарыхы же болбосо укук теориясы, айрыкча Ханафий мазхабы менен байланышкан илимий изилдөө маселеси тууралуу сөз болгондо акылга дароо келе турган ысымдардын башында Имам Сарахсий келет. Ислам укугунун (фыхкытын) тарыхында маанилүү ысым болгондугуна карабастан, тилекке каршы ушул учурга дейре Кыргызстанда Имам Сарахсий тууралуу жетиштүү даражада илимий эмгектер жазылбай да, жаралбай да келүүдө. Мына ошондуктан Имам Сарахсийдин өмүр таржымалы жана эмгектери жөнүндө колдон келишинче системалуу түрдө жазылган бул макала карапайым калк үчүн, өзгөчө илим адамдары үчүн пайдалуу болот деген үмүттөбүз. Ошону менен бирге буга дейре менин жетекчилигимдин нускоосунда Азамат Турдукеевдин «Имам Сарахсий жана анын талак (ажырашуу) маселеси тууралуу пикирлери» аттуу димломдук иши жазылган. Мына ушул эмгектер аркылуу Имам Сарахсий жөнүндө жарала турган эмгектерге чоң жардам берет деген ниеттебиз.

1. ИМАМ САРАХСИЙДИН ӨМҮР ТАРЖЫМАЛЫ

Шамсул-аймма Абу Бақр Мухаммад бин Ахмад бин Абис-Сарахсий Хоросан чөлкөмүндөгү Машхад менен Марвдын арасында, азыркы Түркменистан менен Ирандын чегин бөлүп турган Теженд¹ дарыясынын жээгинде жагында жайгашкан Сарахс шаарында төрөлгөн. Бул шаардын курулушун араб, иран географтары Кейкавус, Аврасааб же Зул-Калийнеге тиешелүү экендигин айтышат. Бул жердин топурагы жакшы, бирок кургак болгондуктан ал жер жайыт катары гана колдонулат. Жашай турган жерлер болсо аз. Негизинен жергиликтүү калк көбүнчө төө багуу-чоңойтуу жана аларды сатуу менен алектенишкен. Кээ бирлери болсо пахта, жибек жана башка ушул сыяктуу кездемелерди токуу менен алектенишкен. Шаардагы имараттар чийки кыштардан курулган. Көрүнүктүү атайын коомдук имараттар болгон эмес.

Бирок Вивен де Саянт Мартин өзүнүн «География лугаты» аттуу эмгегинде Сарахс шаарынын убагында чоң, гүлдөп, өсүп-өнүккөн, ислам илимин жана маданиятын өнүктүргөн шаар экендигин айтып өткөн. Азыр болсо анын калдыктары гана калган.²

Имам Сарахсийдин аты Мухаммад, ал эми лакабы болсо «Имамдардын нуру, жарыгы (күнү)» деген маанидеги «Шамсул-аймма» деп аталган. Негизинен бул лакап, анын мугалимдеринин эң башында турган илими, жашоосу жана окуучуларды окутуп жетиштирүүсү менен адамзатка кызмат кылган, Бухарадагы таанымал Абдул-Азиз бин Халванийге таандык болгон. Имам Сарахсий да окуп-үйрөнүп, илимди жакшы өздөштүрүп, илим жаатында көптөгөн ийгиликтерге жетишкендиктен, ага бул лакапты

¹ Ибрагимов Али. «Сарахсий» // «Ак Башат» журналы. – Бишкек, 2008. – № 4, 9-бет.

² <http://www.yeniumit.com.tr>. – 1996, Temmuz-Ağustos-Eylül.

Абдул-Азиз ыйгарган.³ Кээ бир маалыматтарга караганда ага бул лакапты ошол жерде жашаган калк ыйгарган.⁴ Ал Сарахс шаарында төрөлгөндүктөн «Сарахсылык» деген мааниде «Сарахсий» деп аталып калган.⁵

Караханиддер доорунда адамдар өз ыктыярлары менен топ топ болуп Ислам динин кабыл алышкан. Алар Ахли сунна вал жамааттын чегинен чыкпай анын ичинен Ханафий мазхабын карманышкан. Ислам дини бул жерлерде жашаган элдин жашоосуна, үрп-адат жана каада-салттарына ылайык келип, кыска убакыт ичинде бул чөлкөмдөн тафсир, хадис, фыких жана тасаввуф илимдеринде көптөгөн аалымдар жетишип чыккан. Имам Сарахсий да бул доордо жашаган аалымдардын катарында орун алган.⁶

Анын балалык чагы жана үй-бүлөсү тууралуу эч кандай маалымат жок. Бирок бир маалыматка караганда ал он жашында соода кылуу максатында Багдатка атасы менен чогуу барган.⁷ Ал жашаган доордо Караханид мамлекетинде өкмөт менен аалымдардын, суниттер менен мутазилаанын ортосунда ар кандай маселелерде талаш-тартыштар көп болгон.

Ал ар кандай мусулман эмес мамлекеттер тарабынан ар тарапка чачыраган Ислам ааламындагы адилетсиздик башкаруунун алдында жашап өткөн. Башкача айтканда, тыштан баскынчылык күчөгөн мезгилде, башка бир жактардан Орто Азияда эле бир нече хандыктар пайда болгон учурларда, түрдүү кыйынчылыктарга көкүрөк тосуп, илимий иштерин дагы да уланткан. Жогоруда айтып өткөндөй эле сырттан келген кол салуулар гана эмес, мамлекеттин ичинде да өз ара келишпестиктер болуп турган. Өкмөт тарабынан эң диндар деп эсептелген аалымдардын кээ бирлери дарга асылган. Мындай көрүнүш падыша менен аалымдардын ортосундагы душмандыкты ого бетер курчуткан. Кыска убакыттын ичинде тез-тезден салык маселеси жаңыдан көбөйтүлүп, элдер салык төлөөдө ар кандай кыйынчылыктарга дуушар болушкан. Эзилген таптын таламын талашкандыгы үчүн гана эмес, мындай зордуктун негизи эле динге каршы апа чапкандык экенин эске алган Имам Сарахсий, бул түрдүү салыктын берилбей тургандыгын айтып, ага ылайык өкүм берген. Бул нерсе, Имам Сарахсийди көрө албаган бузуку адамдар тарабынан падышага туура эмес апыртылып жеткирилген. Ушундан улам аны менен падышанын ортосунда душмандык пайда болот. Кийин Хакан Амир Хасан тарабынан «элди көтөрүлүшкө үндөдү» деген жалаа менен 466/1073-жылы камакка камалган. Ал 15 жылга эркинен ажыратылып, жаза мөөнөтүнүн дээрлик көпчүлүгүн зынданда, ал эми акыркы жылдарын Өзгөн чебинин бир бөлмөсүндө өткөргөн.

Имам Сарахсий «Шархус-сиярил-кабир» аттуу эмгегинин акырында Хакан Амир Хасан менен өзүнүн ортосундагы душмандыкты пайда кылган бузуку адамдар тууралуу: «Бардык дөөпөрөс, жамандыктын аркасынан чуркаган, бузуку адамдардын себебинен улам мекенинен айрылып, султан тарбынан камакка алынган кедей, күнөөсү жок кул... Алла Таала бул бузуку адамдарды үлгү катары азапка салсын!..»-деп жазган. Ал «ал-Мабсут» аттуу эмгегинде да камакка алынгандыгы тууралуу жазып жатканда, «Бузукулуктан алыс жана ойдон чыгарылган бузуку иштерди жок кылууга аракет кылган, ар дайым акыйкатты сүйлөгөндүктөн камакка алынган» – деген сөздөр менен өзүнүн ак экендигин айтып өткөн.

³ Şemsü'l-eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Sehl es-Serahsî, *Mebûsât*, İstanbul, Gümüşev Yayıncılık, 2008, c. I, s. XXVI.

⁴ Hamidullah, M. "Serahsî" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Eskişehir, 2001, c. X, s. 503.

⁵ Ибрагимов Али, ошол эле жерде.

⁶ Serahsî, a.g.e., c. I, s. XVII.

⁷ Hamidullah, a.g. md., c. X, s. 503.

Ал китепканадан жана ар кандай диний булактардан алыс калган. Бирок, анын эске тутуусу адамдарды таң калтыраарлык болгон. Ал күчүнүн жетишинче аракет кылып, мурунку алган илими менен эсинде калгандары аркылуу көптөгөн эмгектерин камакта жаздырган. Мисалы, жазылуу булактарга карабастан эсинде калгандары аркылуу «ал-Мабсут», «Усул-фыкх», «Шархус-сиярил-кабир», «Зиядатуз-зиядат», «Шарху жамиус-сагир» жана «Шарху жамиул-кабир» аттуу эмгектерин шакирттерине жаздырган. Ал күндүз орозо кармап, түнкүсүн нафил намаздарды окуп турган. Ысык-суук дебестен көптөгөн кыйынчылыктарга моюн сунуп, өзүнүн илимий иш-аракеттерин уланткан.⁸

Күндөрдүн биринде Имам Сарахсий шакирттеринин бирөөсү жок экенин байкап, жанындагылардан сурайт. Алардын бирөөсү анын даарат алууга кеткендигин айтат. Бирок, өзү болсо, күндүн суугунан улам даарат албагандыгы тууралуу билдирет. Имам Сарахсий шакирттерине мындай деп эскертет: «Алла Таала сенин күнөөңдү кечирсин! Сууктан улам даараттан баш тартуудан уялбайсыңбы? Азыр менин дагы эле эсимде. Бухарада окуп жүргөндө бир күнү ичиме суук өтүп, катуу оорудум. Күнүмө отуз-кырк жолу ажатканага барууга туура келди. Ар жолку барганымда дарыяга барып, даарат алар элем. Ушунчалык суук болгондуктан бөлмөгө келгенимде жазып жаткан сыя тоңуп калчу. Аны көкүрөгүмө алып жылытып, эригенден кийин кайра жазууну улантчу элем».⁹

Имам Сарахсий бир гана укукчу эмес, калам илимин жакшы өздөштүрүп, ар кандай диний жааттагы талаш-тартыштарга, дискуссияларга катышып, өзүнүн салымын кошо ала турган илимге, ой-жүгүртүүгө жана жогорку такыбаалыкка ээ болгон улуу аалым.¹⁰ Себеби, адам канчалык илим алса да, ал илимин туура пайдаланмайын, Алла Таалага баш ийип, Ага жакын болмоюн аалым катары эсептелбейт. Мындай болбосо, ал бир нерсенин ичиндеги маңызы жок кабыгы сыяктуу болот.

Имам Сарахсий он беш жыл камакта жаткандан кийин 480/1087-жылы эркиндикке чыккан. Анан Маргеланга (Маргинанга) барып, фыкхчы Имам Сайфуддин Абу Ибрахим Исхак бин Исмаилдин сыйын көрүп, илимий иш-аракеттерин улантып, анын сарайында аягына чыкпай калган эмгектерин ал жерде аягына чыгарган. Ал 483/1090-жылы Маргеланда 81 жашында дүйнөдөн кайткан.¹¹

2. ИМАМ САРАХСИЙДИН ИЛИМИЙ ИШ-АРАКЕТТЕРИ ЖАНА ЭМГЕКТЕРИ

Шамсул-аймма ас-Сарахсий Бухарада көптөгөн жылдар бою Абдул-Азиз ал-Халванийдин сабактарына катышкан. Бухарада окугандыгы тууралуу шакирттеринен бири, анын Абдул-Азиз ал-Халванийдин эң көрүнүктүү окуучусу болгондугун жана ошону менен эле чектелип калбастан калк арасында таанылып, ага устатынын «Шамсул-аймма» лакабы мурас катары ыйгарылгандыгы тууралуу айтып кеткен.

Имам Сарахсий устаты ал-Халваний менен гана чектелип калбастан башка аалымдардан, маселен Шайхул-Ислам Абул-Хусейн Али бин ал-Хусейн бин Мухаммадис-Сууди ал-Ханафийден жана Абул-Хафс Умар бин Мансурул-Базаздан да илим алган жана алган илимин көптөгөн адамдарга үйрөткөн.¹²

⁸ Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul, Nesil yayınları, 1989, s. 263.

⁹ <http://www.yeniunit.com.tr>. 1996, Temmuz-Ağustos-Eylül.

¹⁰ Мухиддин Аби Мухаммад Абдил-Кадир бин Мухаммад бин Мухаммад бин Насруллах бин Салим бин Абил-Вафа ал-Кураший ал-Ханафий. *Ал-Жавахирул-мудийа фи табакаатил-Ханафийа*. – Эр-Рияд: Дарул-Улум. – т. 3, 80-бет.

¹¹ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, tarihsiz, c. I, s. 456.

¹² Serahsi, a. g. e., c. I, s. XXV.

Ал чыгармаларынын көлөмү жагынан эң улуу фыкых аалымы болуп эсептелет. Абу Ханифа менен Имам Мухаммаддан кийин эле ал-Хассаф, ат-Тахавий, ал-Кафий жана ал-Халванилер менен бирге үчүнчү орунда турат деп айтууга болот. Ал кандайдыр бир фыкхий маселеде көз-карашын айтып, өкүм бере турган илимге ээ болгон. Ханафий мазхабы боюнча жети табакага (даражага) бөлүнгөн фыкыхчылардын (фукагалардын) үчүнчү табакасын мужтахиддер (Ислам укугунда өкүм чыгаруучу жана ар кандай диний маселелерде өз оюн кеңири айта алган адам) түзөт. Булар мазхапта болбогон бир канча маселеде Куран жана сүннөткө ылайык өкүм чыгара ала турган аалымдар. Жогоруда айтып өткөндөй эле Имам Сарахсий буга татыктуу аалым.¹³ Ал ошону менен эле бирге мутакаллим (каламчы) жана ойчул катары эсептелет.¹⁴

Смон империясынын султандарынын бири Кемал Пашазааде анын «мазхапта мужтахид» табакасынан экендигин баса белгилеп өткөн.¹⁵ Муну эч кандай булактардан колдонбостон жазган эмгектеринен билүүгө болот. Анын «ал-Мабсут» аттуу эмгеги тууралуу кийинчерээк кенен маалымат берилет. Бул эмгекте бир гана Ханафий мазхабынын көз-караштары гана жазылган эмес. Ал жерде Ханафийлерден башка аалымдардын да көз-караштары жазылган. Демек, Имам Сарахсий Ханафий мазхабында ар кандай маселелерди ушундай таризде изилдеген аалым.¹⁶

Тарыхый маалыматтарга караганда түрмөдөн чыккандан кийин шаардын амири (башчысы) тарабынан Имам Сарахсий башка факихтер (фыкыхчылар, укукчулар) менен бирге чакырылган. Амир жаш балдары бар күндөрүн өз букаралары менен үйлөндүрөт. Анан өзүнүн бул кылгандары (балким, мактоо угуу максатында) факихтердин пикирлерин билгиси келет. Ошондо, бардык факихтер «жакшы кылдыңыз» – дешип, падышанын бул кылганын колдошкон. Бирок, Имам Сарахсий бул маселени дыккат карап, падышага: «Мында ишти аткаруу менен сиз бир кемчилик кетирдиңиз. Анткени, буга чейин алар күң эмес аялдар менен турмуш куруп келе жатышкан. Анан сиз аларды күндөр менен баш коштурдуңуз», – деди. Имам Сарахсийдин мындай пикирине териге түшкөн амир ага: «Мен анда аларды ажыраштырайын», – деди. Аларды ажыраштыргандан кийин дароо алардын никелерин жаңылап, башкалар менен үйлөндүргөндөн кийин кайрадан аалымдардын пикирлерин сурайт. Бул кезекте да алар: «Жакшы кылдыңыз», – дешти. А Имам Сарахсий кайрадан каршы чыгып, ага: «Дагы катачылык кетирдиңиз. Анткени, аял киши ажырашкандан кийин дароо башка адамга турмушка чыкпастан, шариат тарабынан белгиленген идда мөөнөтүн күтүүсү керек эле. Идда мөөнөтүн күтпөгөн аял кишинин башка бирөөгө турмушка чыгуусуна шариатта уруксат берилген эмес жана андай нике жараксыз болот»,¹⁷ – деген. Анын жогорку даражадагы илимге ээ экендиги жана акыйкатты тартынбастан айткан аалым экендиги бул окуядан таасын байкалып турат.

Имам Сарахсий саясий себептерден улам камакка алынган. Мындай абалда тарыхый окуялардын аркасындагы жашыруун саясий максаттагы нерселерге таң калбай эле койсок болот. Мисалы, Пайгамбарыбыз (с.а.в) 627-жылы Худайбия антташуусунда ажылык кыгууда бутпарастардын (мушриктердин) койгон шарттарына макул болгон. Бирок бул нерсе мусулмандарга ачыктан ачык каршы келген. Буга чейин эч бир аалым Пайгамбарыбыздын (с.а.в) бул шарттарды мусулмандардын пайдасына ылайык болгондуктан кабыл кылгандыгын ачык айткан эмес. Анткени, меккеликтер менен хайберлик жөөттөр Мекке менен Хайбердин ортосунда жайгашкан Мадинанын басып

¹³ Bilmen, a.g.e., c. I, s. 456.

¹⁴ Ал-Кураший. т. 3, 78-бет.

¹⁵ Serahsi, a.g.e., c. I, s. XXIV.

¹⁶ <http://www.yeniumit.com.tr>. Temmuz-Ağustos-Eylül 1996.

¹⁷ Ал-Кураший. т. 3, 79-бет.

алуу тууралуу келишим түзүшкөн. Пайгамбарыбыз (с.а.в) мындан кабардар эле жана ушул себептен улам келишимге макул болгон.¹⁸

Имам Сарахсийдин фыкыкка байланыштуу эмгектери ошол учурдагы калктын жашоо шартына ылайык жазылган. Өзүнүн доорундагы коомдук-экономикалык маселелерге көбүрөөк токтолуп, аларды ачык жана так изилдеп жазып кеткен. Ал Мухаммад бин Хасан аш-Шайбаний сыяктуу аалымдын эмгектерин чечмелеп жазгандыктан, анын койгон эреже куралдарын, анын негиздерин жана себептерин ортого коюуга мажбур эле. Имам Сарахсий ар кадамында буларды изилдегенге аракет кылып, бул вазийпасын эң жакшы абалда аткарган.

Имам Сарахсий араб тилин эң жакшы өздөштүргөн. Мына ошондуктан эмгектеринде көбүнчө араб тилин колдонуп, кээ бир фыкык маселелерин чечмелеп түшүндүрүүдө башка тилдерди да, өзгөчө фарс тилин колдонгон.¹⁹ Анын араб тилинде жазган эмгектеринин көпчүлүгү башка тилдерге которулуп басылган. Ал математика жана алгебра илимин да жакшы өздөштүргөн. Муну менен эле чектелип калбастан рубаилерди (төрт саптуу ырларды) да жазган. Мындай ырларын анын «ал-Мабсут» аттуу эмгегинде кездештирүүгө мүмкүн.

«Ал-Мабсут», «Китабул-усул» жана «Шархус-сиярил-кабир» аттуу эмгектеринде колдонулган орфография, анын бул нерсени жакшы билгендигине жана эркин коздоно алгандыгына далалат кылат. Анын методдору менен ыкмаларына жана эмгектерине ылдыйраакта кенен токтолобуз.

Жогоруда айтылып өткөндөй эле Имам Сарахсий көптөгөн шагирттерди жетилткен. Анын эң көрүнүктүү шагирттери төмөнкүлөр:

- 1) Усман бин Али бин Мухаммад бин Али Абу Умар ал-Байкандий ал-Бухарий.
- 2) Абу Бакир Мухаммад бин Ибрахим ал-Хасырий.²⁰
- 3) Шамсул-аимма Махмуд бин Абдил-Азиз ал-Узжендий (ал-Узгендий).
- 4) Бурханул-аимма Абдул-Азиз бин Маазе.
- 5) Масуд бин ал-Хусейн ибн ал-Хасан бин Мхухаммад бин Ибраний ал-Кештаний.
- 6) Абу Хафсис-сагир Умар бин Хабиб.
- 7) Рукнуд-дин Масуд бин ал-Хасан ал-Кашаний.

Эмгектери:

А) Жалпы эмгектери:

Сарахсийдин терең билиминин жыйынтыгы катары ислам укугуна байланыштуу көптөгөн маселелерге изилдөөлөрдү жүргүзгөн. Ошондой эле түшүндүрмө китептерди да жазган. Маселен, алар:

- 1) «Китабу ашратис-саа»
- 2) «Китабу ал-Мабсут»
- 3) «Шарху зиядатиз-зиядат» («Ан-Нукат»)

¹⁸ Hamidullah, a. g. md., c. X, s. 506.

¹⁹ Serahsi, a. g. e., c. I, s. XXIV.

²⁰ Ал-Кураший. т. 3, 80-бет.

4) «Шархул-Жамъил-кабир». Анын бул эмгеги Имам Мухаммад аш-Шайбанийдин «Ал-Жамъул-кабир» аттуу эмгегине жазылган түшүндүрмө китеп.

5) «Шархул-Жамъис-сагир». Бул эмгек да Имам Абу Юсуфтун сунушу менен жазылган Имам Мухаммад аш-Шайбанийдин «Ал-Жамъус-сагир» аттуу эмгегинин түшүндүрмөсү. Бул эмгек Имам Сарахсийдин камакта жатканда жаздырган эмгектеринин арасында экендиги айтылат.²¹

6) «Шархул-Мухтасар фил-фыкых»

7) «Шархус-Сиярил-кабир»

8) «Усул»

9) «Шархун-Нафакат лил-Хассаф»

11) «Шарху Ададил-кадий лил-Хассаф»

12) «Ал-Фаваид»

13) «Шарху Китабил-касб». Абул-Вафанын ою боюнча Имам Сарахсийдин бул эмгеги «ал-Мабсут» эмгегинин бир бөлүгү. Кээ бир аалымдар дагы да пайдалуу болуусу үчүн өзүнчө китеп кылып жазышкан. Бул эмгектин бир нускасын Мадина шаарындагы Ариф Хикмат китепканасынан табууга мүмкүн.

Белгилүү эмгектери:

Имам Сарахсий өзүнүн жазган эмгектерин кийинки муунга калтыруу менен бирге Ислам дүйнөсүнө өтө чоң кызмат кылган. Ага таандык болгон жана Ханафий мазхабынын баа жеткис булактарынын катарында каралган көптөгөн китептеринин эң маанилүүлөрү төмөндөгүлөр:

1) «Шифату ашратус-саа жана Макаматул-кияма»

Имам Сарахси бул эмгегин окуучулук убагында жазган. Бул эмгек негизинен Шамсул-аймма ал-Халванийдин жазган эмгеги. Сарахсий болсо аны иреттеп, тартипке салып жазган. Бул эмгектин жападан жалгыз нускасы Парижде улуттук китепканада сакталып турат. Бул эмгекти Ислам калам илиминин мөмөсү катары эсептешет.²²

2) «Усулу ас-Сарахсий»

Бул эмгек да Ислам укугу (фыкых) боюнча жазылган. Чыгарманын толук аты «Тамхидул-фусул-фил-усул» жана «Булуугус-суул фил-усул». Бирок, бул китеп элге кыскача «Усулу ас-Сарахсий» деп таанылган.

Имам Сарахсий бул чыгармасын хижранын 479-жылы Өзгөн шаарында жазган. «Мукаддима» аттуу китебинде «эң туура мурунку имамдардын жолун жолдоо» деп айтканындай эле, Ханафий мазхабынын негиздөөчүлөрү Имам Азам Абу Ханифа, Имам Мухаммад жана Абу Юсуфтун көз-караштарында, ошондой эле алардын принциптерине өтө маани берилген. Ошол себептен, Имам Мухаммаддын чыгармаларын жаш муундарга оңой үйрөтүү үчүн түшүндүрмө китептерди жазган.²³

«Усулу ас-Сарахсий» Ханафий мазхабынын диний жоболору жөнүндөгү эң сонун китеп. Абул-Вафа бул китепти топтогон. Анын топтогону боюнча 1954-жылы

²¹ Serahsi, a. g. e., c. I, s. XXVI.

²² Hamidullah, a. g. md., c. X, s. 503.

²³ Сарахсий, Шамсул-Аимма Абу Баقر Мухаммад бин Ахмад бин Аби Сахл ас-Сарахсий. *Усулус-Сарахсий*. — Бейрут: Дарул-Фикр, 2005. — 8-бет.

Каирде II томдук болуп басылып чыккан. Ушул эле китеп 1973-жылы Бейрутта да басылган.

3) «Шархус-Сиярил-кабир»

Бул эмгек негизинен Имам Азамдын шагирти Имам Мухаммаддын Ирактан кеткенден кийин ошол доорго чейинки Ислам башкаруучулугунун эл аралык мамилелери боюнча укуктук түшүнүктөрдү камтып жазган эң акыркы жана эң маанилүү эмгектеринин бири. Андагы укуктук өкүмдөрдүн көпчүлүгү Ханафий мазхабынын көз-караштарынын негизинде берилген. Анын бул эмгегине башка көп аалымдар тарабынан да түшүндүрмө китептердин жазылышы, бул китептин кадыр-баркын жана маанилүүлүгүн билдирип турат. Ал түшүндүрмө китептердин арасынан Имам Сарахсийдин түшүндүрмө эмгеги алдыңкы орунда деп айтууга мүмкүн. Имам Сарахсий бул түшүндүрмө эмгегин камакта жаза баштаган. Кийин, Маргелаңга барганда бул эмгегин бүтүргөн.

Имам Сарахсий бул эмгегин качан жана кайсы жерде жазганын өзү мындайча баяндайт: «Бул эмгек 479-жылдын зуль-каада айында «Амир Гүн» лакабы менен таанымал болгон Абу Али ал-Хусейн бин Абил-Касымдын үйүндө жазыла баштаган. Камакка алынганга чейин жазуу улантылган. Кийин камакта да жазуу иши улантылып, бул эмгек аягына чыккан эмес. 20-рабиуль-аввал айында эркиндикке чыгып, биз Сайфуддин Ибрахим Исхак бин Исмаилдин үйүнө жайгаштык. Кийин Сайфуддин жана башка факихтер бул ишти улантып бүтүрүүбүздү суранышты. Ушундан улам бул эмгек Сайфуддиндин үйүндө рабиул-ахир айынын 24ү, шаршемби күнү башталып, Алла Тааланын жардамы менен 480-жылдын жумадиль-аввал айынын үчүндө, жума күнү жазып бүтүрдүк».²⁴

Бул эмгекте ошол доордогу мусулман аскерлерине керек болгон маалыматтар да жазылган. Бул эмгек мейли Византиядагы, мейли Орто Азия аймактарындагы кызмат өтөгөн мусулман аскерлери болсун, алардын жапоосуна тиешелүү нерселер тууралуу баяндалат. Жалпы тарыхка байланыштуу да ар кандай окуялар камтылган. Мындан башка, ар кандай тарыхый окуяларды, андагы адамдардын иш-аракеттери тууралуу баяндалган. Мисалы, башка чоочун мамлекеттерге, чоң мансаптуу адамдарга тиешелүү байлыктын бажы салыгына тиешелүү же тиешелүү эместиги, Ислам армиясында өз вазыйпаларын аткарган аскерлер, оорулууларды карап айыктырган аялдар, жаш кыздар, согуштан түшкөн олжолордун ичинен шумкарлар, аттар, Сицилиянын Муавия тарабынан каратылышы, Бухара, Куфа шаарларындагы үй-имараттардын өзгөчөлүктөрү, алардын башка жерлердеги имараттардан айырмачылыктары, ошол эле учурда Иракта болбогон аалым, молдолордун Түркстанда болгондугу тууралуу жазылган.

«Сиярул-кабир» негизинен ошол доордогу мусулман аалымдары тарабынан эң жакшы таризде жазылган. Бул эмгек жалпы Ислам укугунун (фыкыхтын) эң эски булагы катары каралат. Имам Сарахсий болсо, илимий тажрыйбасы аркылуу бул эмгекке түшүндүрмө китеп жазууда, анын ичиндеги окуяларды баяндоодо, Курани Карим жана хадистерден башка ар кандай тарыхый булактардан да пайдаланган.

4) «Ал-Мабсут»

Бул Имам Сарахсийдин фыкыхка (Ислам укугуна) байланыштуу камакта жазган эмгеги болуп эсептелет.

²⁴ <http://www.yeniumit.com.tr>. Temmuz-Ağustos-Eylül 1996.

Ханафий мазхабын негиздеген Имам Азам Абу Ханифаһын (699-767) шакирттерин окуу тууда берген түшүндүрмөлөрү, өкүмдөрү анын белгилүү окуучуларынын бири Мухаммад аш-Шайбаний (749-804) тарабынан калемге алынган. Кийинчерээк бул нерселер ошол эле Имам Мухаммад тарабынан «Китабул-асл», «Жамиус-сагир», «Жамиул-кабир», «Ас-Сиярус-сагир», «Ас-Сиярул-кабир», «Аз-Зиядат», «Зиядатуз-Зиядат» деген аттар менен китеп абалына келтирилген. Таватур (жаңылыш экендиги мүмкүн болбогон) даражасында риваят кылынган бул китептер, **захирур-ривая** деп аталат. Бул китептер көлөмү жагынан көп жана аябай кеңири болуп, көп окулбагандыктан, Хаким аш-Шахид ал-Марвазий тарабынан бул китептер кыскартылган абалда **«Ал-Кафий»** аттуу эмгек жазылып чыккан. Имам Сарахсий болсо жүз элүү жылдан кийин **«Ал-Мухтасарул-Кафи»** деп аталган бул эмгектин абдан кыска, түшүнүксүз жери көп болгондугунун себебинен окулбагандыгын байкап, аны негизги булак катары алып, Ханафий мазхабынын эң маанилүү эмгектеринин бири катары таанылган азыркы **«ал-Мабсут»** аттуу түшүндүрмө эмгегин жазган.²⁵ **«Ал-Мабсут»** Куран жана сүннөттүн чегинен чыкпаган, **«ал-Кафиге»** жазылган түшүндүрмө китеп.

Имам Сарахсий бул аталган эмгегинин кириш бөлүмүндө Хаким аш-Шахиддин **«ал-Кафий»** эмгегин мактап, ага ыраазычылыгын билдирип кеткен. **«Ал-Мабсут»** ачык жана эң жакшы методдо жазылган. Бул эмгекти жазуунун максатын Имам Сарахсий төмөнкүчө түшүндүрүп өткөн:

1) Фыхк илимин алган адамдар канааттандыраарлык күч жумшабастан, көп убакытты ала турган талаш-тартыш маселелерге басым жасап, ошолор менен эле алектенип калышкан.

2) Фыхк илимин окуткан кээ бир устаздар да көбүнчө фыхк илимине байланышпаган маселелердин үстүндө талаш-тартыш жүргүзүшүп, көп убакыттарын ошол маселелерге жумшаган.

3) Кээ бир калам илими менен алектенген аалымдар фыхк илимине байланыштуу маселелер ортого коюлганда, философиялык ойлорду колдонуу менен эки тарапты (фыхк илими менен калам илимин) аралаштырып, аларга узун-узун түшүндүрмөлөрдү жаза беришкен.²⁶

Мындай татаал учурда Имам Сарахсий, **«ал-Кафи»** эмгегин чечмелеп жаздырып жатканда, ар бир баптагы маалыматтарды жеткиликтүү деп эсептеген. Ар бир маселени чечмелеп түшүндүрүүдө аларга эч кандай ошол эле маанидеги кошумча маалыматтарды берген эмес. Себеби, **«ал-Кафиде»** бардык маселелер диний өкүмдөргө ылайык жана ишеничтүү түрдө жазылган.

Имам Сарахсий негизинен бул эмгегин абакта жатканда өзүнүн шакирттерине жаздырган.²⁷ Бул эмгегин жаздырып жатканда ал эч кандай жазылуу булактарды колдонгон эмес.²⁸ Бул эмгегине анын башка эмгектеринин бири да тең келбейт. Ал эч кандай жазылуу булактарды колдонгон эмес деген, такыр эле колдонбогонго жатпайт. Шакирттери **«ал-Кафийди»** окуп беришкенден кийин гана эч бир жазылган булактарга карабастан, буга чейин үйрөнүп эсинде калгандары аркылуу аларды чечмелеп берген.²⁹ Тактап айтканда, бул эмгекти жаратууда анын шакирттеринин салымдары да чоң деп айтууга болот.

²⁵ Serahsi, a. g. e., c. I, s. XVIII.

²⁶ Eyyüp Said Kaaya, "el-Mebsût" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), Ankara 2003, c. XXVIII, s. 214.

²⁷ Bilmen, a. g. e., c. I, s. 456.

²⁸ Ал-Кураший, ошол эле жерде.

²⁹ Kaaya, DİA, a. g. md., c. XXVIII, s. 214.

Анын бул эмгегин качан баштагандыгы жана качан бүткөндүгү тууралуу так маалымат жок болсо да, ал өзүнүн «Усул» аттуу эмгегинде бул тууралуу айтып өткөн.

«Ал-Мабсут» эмгегиндеги көз-караштардын усулдук негиздерин көрсөтүү максатында «Усул» аттуу эмгегин жаза тургандыгы тууралуу да айткан.³⁰ Бул эмгегин болсо, 479/1087-жылдын январь айында жаза баштаган. Демек, «ал-Мабсут» эмгегин эң эле кеч дегенде 479-жылы жазып бүтүргөн деген жыйынтыкка келүү мүмкүн. Бирок бул эмгекти изилдеген аалымдардын берген маалыматтарына караганда, айрымдарынын ою боюнча бул эмгек 466-жылы, кээ бирлеринин ою боюнча 477-жылы бүткөн. Бирок, бир нерсени билип коюу керек, бул 466-479-жылдардын арасында жазылып бүткөн эмгек.³¹

«Ал-Мабсут» негизинен абдан кыйынчылык менен камакта олтурга кезинде жазылган. Имам Сарахсий бул эмгегин жаздырып жатканда аябай, оор жана кул сыяктуу жашоону башынан өткөргөндүгү тууралуу да айтып өткөн. «Китабул-икрар» аттуу эмгекте болсо, эч кандай барксиз, күнөөкөр кылмышкерлер менен чогуу камалгандыгы тууралуу айтылат. Ал абактагы жашоосунун акыркы күндөрүндө пакирттерине «Китабул-вакаала» аттуу эмгегин жаздыра баштаганда, камактагы жашоо парт бир аз да болсо жакшырган. Андан кийин ал абактан чыгып, Өзгөн сепилиндеги бир бөлмөгө камалган жана ошол жерде «ал-Мабсут» аттуу эмгегин толуктап бүтүргөн.

«Ал-Кафи» негизинен Шайбанинин эмгектеринен эң жакшысы, ишеничтүүсү болуп эсептелет. Бул эмгекте болсо Сарахсий тарабынан Ханафий масхабы системалуу түрдө жазылган. Ошону менен бирге Мабсут, ичиндеги камтылган маселелер, жазылышы жана колдонулган усулдары жагынан башка классикалык адабияттарга караганда айырмаланып жазылган. Анткени Имам Сарахсийдин бул эмгегинин максаты, Хаким аш-Шайбанинин сөздөрүн эмес, Ал-Кафиде камтылган Ханафий масхабынын фикхий маселелерин ачыктоо эле. Бул себептен ал-Кафийдеги кээ бир нерселерди жазган эмес. Кээ бирлерин болсо чечмелебестен эле жаздырган. Негизинен ал-Кафийдеги жазылган сөздөрдү эмес, манилерди ачыктап жазган. Ал-Мабсуттун ар бир бөлүмүнүн башында ортого коюлган маселеге байланыштуу сөздөрдүн сөздүк жана терминологиялык маанилерине басым жасап, аларды ачык түшүндүрүп кеткен. Ал сөздөргө жакын маанидеги сөздөрдү айырмалап, ал жерде коюлган бардык өкүмдөрдүн шарият тарабынан коюлган далилдерин айтып өткөн. Ал бул эмгекте көбүнчө сахаба, табиундардын арасынан өкүм берүүчү мужтахиттердин (ислам укугунда өкүм чыгаруучу жана ар кандай диний маселелерде өз оюн кеңири айта алчу адам) жана Ханафий масхап аалымдарынын көз-караштарын, таянган далилдеринин булактарын, өкүм чыгарууда колдонгон логикалык маанилерин берип, буларды бир жерде жана бир эле учурда колдоно билген. Көбүнчө Ханафий масхабындагы Абу Ханифанын жалпы көз-караштары жана анын таянган далилдери тууралуу сөз кылса да, кээ бир учурларда өзүнүн жеке көз-караштарын билдирген. Бирок үч масхап аалымдарынын көз-караштарына да көңүл бурулуп, алардан Имам Шафий жана Имам Маликтин көз-караштарына кеңири орун берилген. Имам Ханбалинин көз-караштары болсо, сейрек кездешет. Негизинен өзү Ханафий масхабын кармагандыктан жана бул масхапты кармаган элдерге түшүндүрүү максатында Ханафий масхабына көбүрөөк басым жасаган. Бирок муну менен эле калып калбастан, башка үч масхапты кармаган адамдарга да пайдасы болгон.

³⁰ Serahsi, a. g. e., c. I, s. XXVI.

³¹ Hamidullah, a. g. md., c. X, s. 506.

Ал темаларды бөлүштүрүүдө классикалык методду колдонгон. Бир теманы карап жаткан учурда ага байланыштуу дагы көптөгөн маселелерге да токтолгон. Ар бир теманын акырында ошол темага байланышкан проблемаларды чечүүдө колдонулган жалпы принциптерди жана буларды колдонуу аркылуу келип чыккан натыйжаларды белгилеп өткөн. Кандайдыр бир маселени түшүндүрүүдө, жеңил жана ачык кылып жазган. Хаким аш-Шахид тарабынан дагы да кең болгон эрежелерге басым жасалып, кайра кайталанып кыскартылган жерлердеги өкүмдөр Сарахсий тарабынан классификацияланган.

Мабсут, өзгөчө IX жана X кылымдардагы Мавереннахр аалымдарынын фыкхий жактан өнүгүп өсүүлөрүн жана бул масхапка кошкон салымдарын чагылдарууда теңдешсиз эмгек болуп эсептелет.³² Дагы да бул эки кылым ичиндеги Мавереннахр чөлкөмүндө айтылган жеке жана жалпы көз-караштарга басым жасалган. Ушул себептен Мабсуттун Ханафий масхабынын адабиятарынын арасында орду чоң.³³ Себеби Сарахсийдин доорунда Ханафий масхабын карманып жашаган аалымдар, жаңыланган жаңы шарттарына жараша бул масхаптын фыкхий маселелер туурасында өкүм чыгарууларын өнүктүрүүгө абдан чоң салым кошушкан. Мабсут да бул чөйрөгө ылайык жазылган. Ал болсо Шайбанинин китептерин ачыктап жазуу иш-аракеттеринин түшүмү деп айтууга болот. Бирок ошол эле доорлордо Сарахсинин мугалими Халваний, анын башка шакирттери Абул-Уср ал-Паздавий жана замандашы Хахерзаде да ал-Мабсут аттуу эмгектерин жазышкан. Дамеганий жана Абу Наср Ахмад бин Махсур ал-Исбиджий болсо ал-Кафийге түшүндүрмөлөрдү беришкен. Айрыкча бул доордо Захирур-Ривайеге түшүндүрмөлөр көп жазылган.

Негизинен ал-Кафийде Захирур-Ривайегеги маалыматтардан тышкары булактардан колдонулуп жазылган. Мисалы, ал-Кафийдеги колдонулган адабияттардын арасында «Китабуш-Шурут», «Китабул-Хийел» жана Абу Юсуптун «Ихтилафу Аби Ханифа аттуу» атуу эмгеги бар. Имам Сарахсий болсо, Шайбанинин «ал-Кафий» эмгегинде орун албаган «Китабур-рада» жана «Китабул-касб» аттуу эмгектерден да «ал-Мабсутта» колдонгон.

Бул эмгек алгачкы жолу Каирде 1324-1331-жылдары отуз том абалында басылып чыккан. Бул басмалар эске алынып, Бейрут менен Стамбулда бир канча жолу көбөйтүлүп чыгарылган.

Бул эмгектин биринчи тому Мухаммад Рази ал-Ханафий тарабынан, калган томдору болсо, көптөгөн илим адамдары тарабынан текшерилип, каталары оңдолуп, азыркы абалда басылып чыккан. Анткени, бул эмгекте көптөгөн кемчиликтер бар эле. Маселени түшүнүүгө оор келген сөздөр, башкача айтканда бир карап окуп көргөн адам сөздүн маанисин такыр башка жакка буруп түшүнө турган жерлер да бар эле. Анда кийин 1421-жылы (2001-ж.) «ал-Мабсут» Бейрутта Абу Абдуллах Мухаммад Хасан Исмаил аш-Шафий тарабынан текшерилип кайрадан басмага алынган. Түркияда болсо ар кандай чоң окуу жайларда «ал-Мабсуттагы» хадистердин канчалык даражада риваят кылынгандыгы тууралуу жана ага анализ катары атайын илимий иштер жазылган. Бейрутта ал-Мейс тарабынан «ал-Мабсуттун» биринчи Каирде басылган нускалары негиз катары алынып, 1988-жылы «Фахарисул-Мабсут» ат менен индекс (фихрист) абалында жазылып чыккан. Бирок, ал муну жазууда кылдаттык менен иштелип чыккан эмес. 1964-жылы Анкара университетинин теология факультети тарабынан уюштурулган «Сарахсийди эскерүү» аттуу конференцияда Жозеф Шахт (Joseph Schacht) жана Салих Туунун берген маалыматтарына караганда «ал-Мабсуттун» эн

³² Kaya, *DIA*, a. g. md., c. XXVIII, s. 214.

³³ Serahsi, a. g. e., c. I, s. XXV.

жакшы, ачык жана сейрек жазылган чыгармалардан бири экенин билүүгө болот.³⁴ Ал – «ал-Мабсуттун» негизги араб тилиндеги нускалары 30 томдук болуп, 15 китепке топтолгон.³⁵ Китептин жалпы барактарынын саны 9000 барак чамасында. Ал эми бул эмгектин түрк тилине которулганы болсо, 30 том болуп, отуз китеп абалында чыккан.³⁶

Имам Сарахсий Маварауннахрдагы эң көрүнүктүү, ар дайым насыят айткан жана тартынбастан, коркпостон чындыкты ачыкка чыгарууга аракет жасаган аалымдардын бири болуп эсептелет. Жашоосунун эң акыркы үч жылын гана эркин жана ырахаттануу менен өткөргөн. Бирок бардык жактан кысымга алынган он беш жылдык камактагы жашоосунда ар түрдүү кыйынчылыктарга карабастан жогоруда айтып өткөндөй «ал-Мабсут», «Шархус-Сиярил-кабир» жана башка ушул сыяктуу эң көрүнүктүү баа жеткис эмгектерди кийинки муундарга жаратуусу таң калтырбай койбойт. Бул эмгектер баа жеткис, аны жаратууда кыйынчылыктарга көкүрөк тосуп, сабырдуулукту талап кылган, Ислам дининин негизги булактарынын катарында. Кыйынчылыктарга көкүрөк тосуп дегенибиз, анын акыры жоктой узакка созулган аз да болсо тынчтык бербеген камактагы күндөрүндө бул эмгектерин өзүнөн кийинки муундарга туура жолду көрсөтүү катарында калтырып кетүүсү болуп саналат. Анын чындык үчүн күрөшүүсү, жамандыктан, бузукулуктан алыстатууга жана Алла Тааланын өкүмдөрүнүн тепсендиде калбоосуна кылган аракеттери, күнүбүздөгү өздөрүн аалым катары көрсөтүп, башкаларга жагуу максатында Исламга туура келбеген өкүмдөрдү берген мусулман калкына эң чоң үлгү катары көрүүдө абдан маанилүү. Бул жашоодо «Ислам укугу» («фыкх») илими менен бирге анын ысмы дайыма жакшы эскерүүлөр менен жашай берет.

КОРУТУНДУ

Кудай буюрса, келечекте фыкх же болбосо Имам Сарахсий тууралуу жазыла турган эмгектерге аз да болсо пайдасы тийип калаттыр деген максатта жазган чакан макаланын аягына чыгып олтурабыз. Макаланын акырында төмөнкү нерселерди айткым келет:

Ислам дини – бул тынчтыктын, бактылуулуктун жана түбөлүктүүлүктүн дини. Анын түбөлүктүүлүгү болсо, бул эң оболу анын таянган булактары жана аны кармаган, салымын кошкон адамдар. Ошондой улуу аалымдардын бири болгон Имам Сарахсийди жана анын айткандарын таанып-билүү, динди, шариатты, фыкхты туура жана оңой түшүнүүгө жардам берет. Себеби, ал адам жогорку билим, адеп-ахлакка ээ жана ал адамдагы эс-тутумду ар бир адамдан жолуктурууга мүмкүн эмес. Сырттан көз жүгүрткөн адамга жөнөкөй нерсе катары көрүнгөнү менен, аны менен жакындан таанышкан адамга Ислам дининин эң туура, кооз, улуу дин экендиги ачык айкын жана таң калтыраарлык түрдө билинери талашсыз. Бул жерде мен бир адамдын өзүн мактап аны туу тутуу эмес, анын жана ошого окшогон Ислам маданиятына кошкон салымдары, жүрүм-турум, адеп-ахлактары, алардын өзгөртпөстөн сактап калган, он төрт кылым бою үзгүлтүксүз адабдар тарабынан кабыл алынып, ар дайым иш жүзүнө ашырылып келген баалуу нерселер тууралуу жазып, мурас катары калтырып кеткен эмгектери, китептери, булактары аркылуу мусулман калкынын ушул күнгө чейин туура ишенимден чыкпай жашап келгендиктерин тарахый маалыматтарга таянып айткым келет. Азыр жеке гана мусулманчылыкта эмес, дүйнөдөгү бардык дин, бардык коомдордо да, өзүнүн тарыхына, улуу окумуштуу-илимпоздордун ачылыштарына, жол көргөзүүлөрүнө таянбастан күнүбүздөгү болуп жаткан кандайдыр илимий

³⁴ Kaya, *DİA*, a. g. md., c. XXVIII, s. 214.

³⁵ Bilmen, a.g.e., c. I, s. 456.

³⁶ Kaya, a. g. md., c. XXVIII, s. 214.

ачылыштарга кадам таштаган элдерди көрүү мүмкүн эмес. Бул нерсе буга чейин болуп келген жана боло бермекчи. Имам Сарахсий да ошол адамдардын арасында маанилүү орду бар десем аша чапкандык болбос. Биз да буга чейин мурас катары өтүп келген окумуштуу, илимпоз, аалымдардын көрсөтүп кеткен жолдорунун, ишеничтүү булактарынын кыяматка чейин кийинки муундарга унутулбастан, өзгөртүлбөстөн жетүүсү үчүн Алла Тааладан үмүт кылабыз. Алла Таала Ар дайым өзүнүн жана Элчиси Азирети Мухаммадын (с.а.в) көрсөтүп кеткен жолунан адаштырбасын.